

«Dæ æ krig i Tylldala no!»

– en undersøkelse av trefningene på Øverby 1718

For 300 år siden nådde Den store nordiske krig også Tynset, og i Tylldalen kom det til kamper mellom norske og svenske styrker. Fortellingen er gjengitt i flerfoldige bygdebøker og andre skrifter, med til dels motstridende hendelsesforløp og tvilsomme detaljer. Selv når kampene foregikk råder det usikkerhet om. For å finne ut hva vi kan vite med en rimelig grad av sikkerhet, har jeg gått til kildene.

Forspillet

Premissene for det som skulle skje på Øverby ble lagt onsdag 21. desember, det vil si 10. desember etter svensk kalender.¹ Denne dagen ankom det norske 200 mann sterke Søndenfjeldske skiløperkompani Tynset. Der kunne de fastslå at «Svecus enda opholdt sig i Districtet», som en løytnant rapporterte, at svenske ryttere var så nær som på Tolga. Mindre patruljer ble sendt ut for å observere fiendens bevegelser, og da de vendte tilbake kunne de fortelle at svenskene alt hadde forlatt Tolga i retning Røros.² For dette var dagen da den svenske generalen de la Barre inntok Bergstaden med sine 400 beredne tropper uten å møte motstand.

Dagen etter, 22. desember, sluttet skiløpernes midlertidige kommandør, kaptein Even Pedersen Kraft, seg til troppene på Tynset.³ Derfra reiste han med en gruppe

soldater til Kvikne og hentet 23. og 24. desember ut kobber, proviant og ammunisjon som svenskene hadde hatt til hensikt å ta med seg.⁴ Det er Kraft som er vår hovedkilde til hendelsene i Tynset og Tylldalen, gjennom samtidig korrespondanse og en beretning han skrev senere.

En viktig kilde til svenskernes bevegelser fra Røros er en rapport skrevet av bergskriveren på Røros, Hans Nielsen Bredal, datert 10. januar 1719 – noen dager etter at svenskene forlot byen.⁵ Bredal måtte selv innlosjere en major, en kornett, deres tjenere og 30 «gemene» soldater og ble tvunget av de la Barre til å hjelpe okkupasjentene. Han hadde med andre ord et visst innblikk i det som foregikk. Han ble da også etterhvert med rette mistenkt av svenskene for å drive etterretning.

Det er Bredal som opplyser at de la Barre var oppmerksom på de norske troppene og besluttet å sende en rittmester Konow med 50–60 ryttere sørover 23. desember, og kl 10 på kvelden dagen etter, julaften, fulgte en større styrke på 250 mann etter under Major Ramsay og rittmestrene Silfversvan, Boch og Stigman. De reiste «nedad Tolgen og Tønset baade for at observere Skiløberne saa og at inddrive Proviant», skriver Bredal. Rittmester Boch ble igjen på Os med 30 mann for å inndrive proviant fra Vingelen og Dalsbygda.⁶

Det hevdes i bygdebøkene at presten under gudstjenesten juledagen så de svenske troppene ri inn i Tynset. Det må i så fall ha vært andre juledag. 25. desember var kaptein Kraft og hans tropper fremdeles på Tynset, først kl 4 om morgenen 26. desember brøt de opp og marsjerte i all hast 4,5 mil direkte til forhugningen på Midtskogen, fordi han hadde fått meldinger om at svenskene var på vei. Ifølge Kraft ankom svenskene Tynset klokken 9, fem timer etter at skiløperne hadde reist.⁷

Det var erfarent krigsfolk som red inn i Tynset. Major Alexander Vilhelm Ramsay hadde fra 16 års alder vært kavalerist og deltatt i svenskens krigføring gjennom de siste 18 år, i Baltikum og Ingermanland. De jevngamle rittmesterne Lennart Silfversvan og Gustaf von Konow hadde vært med like lenge. Bengt Stigmans merittfortegnelse er bevart og fremstår som en lang skryteliste av slag, heroiske trefninger, skader og ikke minst døde hester. Han hadde havnet i russisk krigsfangenskap, forsøkt å rømme og igjen havnet i krigstjeneste da han omsider kom tilbake til Sverige på krykker i 1713. Under felttoget i Norge i begynnelsen av november utenfor Trondheim hadde hesten han red blitt truffet av en kanonkule i pannen, som han deretter beholdt som et trofé.⁸

Troppene de ledet var fra *Nylands och Tavastehus läns* og *Åbo och Björneborgs läns* kavaleriregimenter. Selv om rekkene hadde blitt kraftig tynnet ut og regimentene satt opp igjen noen ganger, var det likevel mange herdede soldater her som ikke minst hadde deltatt i forsvaret av Finland, der forholdene hadde vært vel så ille som i Norge. Soldatene var ganske riktig, som det ofte påpekes, finske, men de var likevel svenske på samme måte som de norske skiløperne av fienden ble betraktet som danske.

Kraft var overbevist om at svenskene hadde til hensikt å bevege seg sørover gjennom Østerdalen, og ville derfor velge et gunstig forsvarspunkt. Han håpet han hadde nok tid til å fullføre forhugningene før fienden kom.⁹ Med base på Tynset sendte svenskene ut grupper for å inndrive fornødenheter fra grendene omkring. Kraft fikk for eksempel etterretninger om at svenskene sendte en «commando» til Fåset 27. desember, og en ny til samme sted dagen etter da den første kom tilbake.¹⁰ Svenskenes hensikt var ikke å slutte seg til Karl 12.s hær sørpå. De var ute for å skaffe proviant til arméen. Dette fikk de altså gjøre ganske uforstyrret.

Skiløperne angriper

Hva som videre skjedde og når det kom til trefninger på Øverby er det mye variasjoner over i litteraturen. Mye av dette kan nok tilskrives en noe frimodig bruk av de kildene man har hatt tilgang til, inkludert de muntlige. Men det skyldes også en diskrepans i to av hovedkildene til hendelsene: Krafts beretning om sine militære foretak, en tekst skrevet til hans barn trolig 25 år senere, og bergskriver Bredals samtidige rapport fra Røros. Krafts beretning legger tydelig svenskens ankomst til Tyllidalen og Øverby til 31. desember og trefningene til dagen etter, 1. januar 1719. I sin rapport skriver imidlertid Bredal at svenskene 25.–27. desember hadde «chargeret 2 à 3 gange med Skiløberne, som skjød 3 mand døde af Fienden, 10 à 12 blesserede», samt at en skiløper hadde blitt tatt til fange og bragt til Røros 28. desember.¹¹

Dette har med god grunn ledet forfattere til å legge hendelsene på Øverby til disse dagene. Enkelte har også tatt seg visse friheter for å få alt til å gå opp.¹² Men Bredal formidler i dette tilfellet annenhånds

Soldattørøye fra 1700-tallet. Jfr. tekst på side 2.

kunnskap, og fangen han nevner som kom til Røros 28. desember kan tenkes å komme annetsteds fra. For selv om Bredal fremstår godt informert fra sidelinjen på Røros, og selv om Krafts beretning ikke i alt er helt til å stole på, levner Krafts samtidige korrespondanse med kommanderende general for de norske styrkene, General Lützow – materiale ytterst få har benyttet seg av¹³ – ingen tvil om at trefningen på Øverby faktisk skjedde 1. januar.

Kaptein Kraft rapporterer fra sin postering på Midtskogen 31. desember at 70 mann av fienden er observert i Tyllaldalen og at han har sendt 50 «frivillige» skiløpere og 50 bønder mot dem.¹⁴ Dagen etter følger en

rapport om hvordan det gikk. Da har forøvrig antallet bønder som var med på aksjonen sunket til 28.¹⁵ I beretningen Kraft skrev mange år senere har antallet soldater og bønder han sendte ut vokst til 200, noe som passer fint med det inntrykk man får av at han pynter litt på historien på sine eldre dager.¹⁶

Den utkommanderte styrken, anført av kapteinløytnant Bonde og løytnant Bredal, ble sendt ut med klare formaninger om å overfalle fienden i løpet av natten. Kulden drev dem imidlertid til å ta inn på en gård underveis. Da angrepet på svenskene på Øverby skjedde morgenen etter, «1ste januar 1719», var dermed «fienden allerede munter». De norske styrkene klarte å ta stilling bak en snødrive opp mot et gjerde på oversiden av gården og åpnet ild mot fienden.

Værforholdene talte i utgangspunktet til svenskernes fordel. Vinteren var brennkald, men det var bart og lite snø – fordelene lå hos ryttere fremfor skiløpere. Men så snart nordmennene hadde forskanset seg oppe i denne snødriva i høyden, var det nok for risikabelt å ta kampen videre for de svenske rytterne. For selv om de ofte omtales som «dragoner» var ikke alle de svenske troppene dette i betydningen ridende infanteri; det ordinære kavalleriet var utstyrt for å kjempe fra hesteryggen med sabler, karabiner og pistoler. Svenskene trakk seg så tilbake til Tynset, som Kraft sier, «med mindre mandskab, end han der var kommen».¹⁷

Mysteriet Rittmester Stockman

Blant de døde på Øverby fremheves som regel en rittmester Stockman, i bygdebøkene står det gjerne også at han ble skutt gjennom et vindu og blødde ihjel på et bord. I Krafts beretning kan vi lese at «En-

dog en Ritmester var af en Rifle dødelig blesered, levede indtil de kom til Røraas, hvor han blev begravet, og af hr Even paa Tønset kastet Jord paa.»¹⁸ Ved siden av denne pussige opplysningen at sognepresten på Tynset, Even Meldal, skal ha bisatt den døde svensken på Røros, navngis han altså ikke. Skulle dette stemme er det imidlertid merkelig at Bergskriver Bredal ikke nevner det, i hans rapport er det ingen Stockman, ingen drept rittmester, ingen svensk offiser begravet på Røros.

Navnet Stockman dukker først opp i O. A. Øverlands avhandling fra 1879, som har dannet grunnlaget for det som senere er skrevet, men hvor han har dette fra er ikke klart.¹⁹ Den eneste Stockman jeg finner i Krafts samtidige korrespondanse er «Capitain Ingenieur Stockman», det vil si Peter Stockman, Generaladjutant ved Armfeldts armé, nevnt blant høyere offiserer som befant seg på Røros julaften, der han trolig var sendt for å bidra til rivningen av skansene.²⁰ I et biografisk oppslagsverk over svenske offiserer involvert i Store nordiske krig, finner vi flere ved navn Stockman, men ingen rittmester eller kaptein involvert i den nordenfjeldske invasjonen eller som døde i Norge.²¹ Jeg finner ham heller ikke i de militære rullene som er bevart.²²

Det er nærliggende å slutte at denne rittmester Stockman er blitt forvekslet med rittmester Stigman, slik navnene utvilsomt har blitt i ettertid.²³ Problemet er at Stigman ikke døde hverken i Tyllaldalen eller på Røros. Det vet vi blant annet fordi han i 1721 kunne nedtegne en militær merittliste og bli stadsmajor i Helsingfors. Men at forvekslingen så og si skjedde allerede 1. januar 1719 på Øverby, sannsynliggjøres av at nettopp Stigman fikk hesten sin skutt under seg – nok en gang – og at han der

også, som han selv skriver, «blef skuten ige-nom råck och cammisolar-men», altså sneiet av en kule som gikk gjennom frakk og undertøy.²⁴ Og dette er en opplysning som bekreftes i Bredals rapport, med det tillegg at også rittmester Silfversvans hest ble skutt. Forøvrig er noen opplysninger om falne svensker kjent. Bredal nevner 3 døde og 10–12 skadde. Stigman hevder i sin merittliste at fem ryttere falt.²⁵ Noen svensker blødde utvilsomt ihjel på Øverby, men om det var en rittmester blant dem og om han ble begravet på Røros av soknepresten til Tynset er mer usikkert.

Motangrep og tilbaketrekning

De norske styrkene tok seg etter skuddvekslingen god tid på Øverby, og samlet opp et sparsommelig bytte etter svenskene, deriblant én karabin og én pistol, som de sendte tilbake til Kraft på Midtskogen. Av noe større betydning var at svenskene i forvirringen hadde etterlatt veiviseren sin, lensmannen på Tynset Hans Hanssen, som dermed kunne gi skiløperne noen opplysninger om svenskernes fremferd den siste uka.²⁶

Mot kvelden 1. januar kom imidlertid svenskene tilbake med en større styrke: major Ramsay og 200 mann. I «confusion» skal nordmennene igjen ha kommet seg opp bak snedyngen, der de igjen skjøt mot den nå langt større styrken. Svenskene var ikke verre presset enn at de nå kunne ta seg tid til å slå i stykker og brenne 30–40 par ski, og ellers ta det de ville, før de igjen trakk seg tilbake til Tynset. De norske soldatene og bøndene trakk seg så tilbake igjen til Midtskogen, nå da med færre ski og med seks skadde. Siden holdt de seg der, og frøs i sine barhytter til svenskene hadde trukket seg ut av Røros.

Hva svenskene ellers foretok seg i Tynset og omegn i romjula må vi hovedsakelig lese fra skadeberegningene påført befolkningen, som ble nedtegnet etter krigen.²⁷ Hvor lenge de oppholdt seg på gårdene de plyndret er det uråd å si stort om, når vi bare har lister over stjålet høy, mat og utstyr, samt Krafts sparsommelige etterretninger og folkeminner å gå etter. På Neby på Tynset var imidlertid svensker innlosjert i ni dager, ifølge skadeberegningene, noe som stemmer temmelig bra med opplysningen i Krafts korrespondanse om at fienden natt til 5. januar forlot Tynset.²⁸ Mot kvelden ankom de Røros, ifølge Bredal, med unntak av rittmester Stigman som kom fram morgenen etter. Samme natt, 6. januar, forlot de la Barre og mesteparten av troppene Røros. Da Stigman kom frem til Røros, fulgte han med Ramsay og de siste troppene nordover, mot Armfeldt og armeen i Haltdalen.²⁹

I motsetning til hva som har blitt hevdet, er det trolig at alt dette foregikk i uvisshet om at Karl 12. nå hadde vært død i flere uker. 29. desember skrev de la Barre betryggende til Armfeldt at kongen levde og hadde det bra, som et svar på de rykter som hadde nådd frem til Armfeldt. Mens Ramsays menn ennå befant seg på Tynset fikk de la Barre så ordre om å ødelegge forsvarsverkene på Røros, medbringe all proviant og returnere til Armfeldt og hovedarmeen. Planen var fremdeles å innta Trondheim. Trolig var det først den 8. januar at Armfeldt fikk sikker beskjed om at Karl 12. var død og ordre om å trekke hæren tilbake til Sverige. Da var de la Barres ryttere alt fremme hos Armfeldt i Haltdalen og armeen allerede i bevegelse.³⁰

Etter at tilbaketog til Sverige var overstått var de finske kavalleriregementene som hadde vært i Østerdalen, i likhet med

de øvrige, omtrent halvert. Minst 262 mann lå døde igjen på fjellet, enda flere døde senere av skadene de pådro seg.³¹ Mange av de overlevende fikk varige mén. Til rekken av sørgelige fortellinger er en liste av frostskadde i *Åbo och Björneborgs kavalleriregiment* fra juli 1719. Som eksempel hadde rytter nr 26 i majorens kompani, Johan Utter, mistet alle tær på begge føtter.³² Heller ikke majoren selv, Ramsay, slapp unna. Han mistet tre tær på høyre fot og haltet resten av livet. Om Stigman, derimot, vet vi bare at han mistet fem hester på fjellet.³³

Folkeminner

Øvrige opplysninger fra trefningene på Øverby later altså til å være muntlig overlevert, og må betraktes deretter. Vi finner de fleste av dem i Sigurd Nergaards nedskrevne folkeminner.³⁴ Det eneste vi kan si sikkert er at ikke alle disse opplysningene kan stemme. At de norske styrkene skal ha blitt overrumplet fordi vekten var ute i naturens ærend er for eksempel åpenbart ikke troverdig, 200 ryttere kunne ikke bevege seg uhørt frem til Øverby.

Mer interessant enn den umulige oppgaven å verifisere det som er muntlig overlevert er å spørre hvilken funksjon disse fortellingene har. Svensken som går inn i en stue der en mor sitter med et lite barn på fanget og vil ha mat, og som høflig betrygger at han ikke vil noe vondt, og i en noe annen versjon også gråter når han tenker på sine «gossar» der hjemme, forteller oss om et skjebnefelleskap for soldater og bønder på begge sider av konflikten, og formidler kanskje også at svenskene tross alt her ble husket for å ha oppført seg ganske disiplinert som invasjonshær, til forskjell fra hvordan de hadde brannskattet i Polen og Ukraina eller hvordan russerne hadde herjet i Finland noen år tidligere.

Og at lidelsen blant allmuen hjemme i Sverige ikke sto mye tilbake for den på norsk side er det ingen tvil om. Mannskap, proviant, hester og buskap ble innkrevd på en måte som utgjorde en regelrett plyndring innad i landet, og det etter tiår med krigføring. Store deler av Finland var okkupert og Sverige fullt av interne flyktninger. At lidelsene var enorme er verdt å huske på, og at bøndene her i grendene, hvis livsgrunnlag allerede må ha vært ganske marginalt, ble etterlatt i en ekstremt prekær situasjon. Noen erstatning fikk ikke befolkningen i Østerdalen av det danske regimet, de fikk bare delvis ettergitt skatter de ikke klarte å betale i årene etter invasjonen. I fogderegnskapene, ved siden av beregninger av skadene påført allmuen, ligger lister over gårdbrukernes restanser. Det har blitt foreslått at det er mange militære lærepenger å hente i det som skjedde, men jeg vil mene at det heller er her, i denne meningsløse lidelsen, at en eventuell lærdom bør ligge.

Mens svenskene var på Øverby og de norske styrkene lå og frøs oppe i skogen skal to unge jenter fra grenda ha sneket seg opp med klær til soldatene. Da det ble oppdaget av svenskene, måtte jentene flykte over til Alvdal, der de ramlet inn i en stue og utbrøt «dæ æ krig i Tylldala no!» At dette har blitt gjenfortalt er lett å forstå, med den motstandsvilje, stolthet og samhold det formidler. Og det blir nærmest noe allegorisk over de rotnorske jentene, kun kledd i «øverdill», som kommer seg velberget over fjellet i den strenge vinterkulda – i skarp kontrast til de svenske soldatene som ikledd sine stjalne dyreskinn fryser ihjel på tilbakemarsjen over Tydalsfjellene.

Kilder:

- *Statsarkivet i Trondheim (SAT)*
Røros kobberverk, Verkets historie (20), eske 116. «Relasjon over de svenske innfall, ankomst og avreise fra Røros med 13 bilag.»
- *Riksarkivet Norge (RA)*
Kommanderende General (KG I) med Det norske krigsdirektorium, Innkomne skriv (D), pk. 467 skiløperkorpset 1718-1735
- «*Kraft, Even Pedersen (1674-1747): Beretning, skrevet til hans barn, om hans forhold i Norge under Fredrik 4.*»
Fra DRA 1996, Privatarkiver etter 1660, serie F, eske 1. (Kopi fra Statens Arkiver, Danmark)
- *Rentekammeret inntil 1814, Reviderte regnskaper, Fogderegnskap Solør, Odal og Østerdal 1721*
- *Riksarkivet Sverige (SRA)*
Krigskollegium Krigskollegii kansli 1631-1865, Krigskollegii brevböcker, Eske 83 (1719) «Rulla... utvisandes huru under officerare och giemene äro för kylde», 19. juli.1719
- *Krigsarkivet Sverige (KRS)*
Generalmönsterrullor, Åbo och Björneborgs läns kavalleriregemente 1712 og 1719; Nylands och Tavastehus läns kavalleriregemente 1712 og 1720

Litteratur:

- Aaen, Tore. *Tynset: en bygdehistorie*. Oslo 1925
- Boberg, Torsten og Maijström, Erik. *Tre tusen man kvar på fjället*. 1944
- Dahle, H. *Røros Kobberværk 1644-1894*. Trondheim 1894
- Esmarch, L. «Svenskernes ophold paa Røros julen 1718». *Historisk Tidsskrift*, 24. 1916
- Faye, A. «Carl XII og hans angreb paa

- Norge 1716 og 1718». *Historisk Tidskrift*, rk 3. bd. 6. København: 1867-1869
- Hansson, Anders. *Armfeldts karoliner*. Stockholm 2003
 - Hedin, Svante. *Armfeldts fälttåg mot Trondheim 1718 – 1719*. 1986
 - Kjellmark, Ole Jørgen. *Det tapte slaget om Røraas Bergstadt anno 1718*. Røros 2003
 - Lewenhaupt, Adam. *Karl XII:s officerare. Biografiska anteckningar*. 1920
 - Nergaard, Sigurd. *Ufredstider*, bd 2 av *Folkeminne fraa Østerdalen*. Norsk folkeminnelag: 1922
 - Petri, Gustaf. *Armfeldts karoliner 1718-1719*. Stockholm 1919
 - Ramsay, Jully. *Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden*. Helsingfors 1909-1916
 - Stille, Arthur. *Karolinska officerares tjänsteförteckningar*. Stockholm 1901
 - Øverland, O.A. *Armfeldts tog Nordenfelds 1718*. Kristiania 1879

Noter:

- ¹ Alle datoer er oppgitt etter ny stil, altså norsk kalender.
- ² Bonde til Lützow, Tynset 22.12.1718, KG1, RA
- ³ Kraft til Lützow, Tynset 22.12.1718, KG1, RA
- ⁴ Kraft til Christian VI 16.10.1742, brev kopiert i Krafts beretning.
- ⁵ Bredals beskrivelse 10.01.1719, SAT. Trykt i Esmarch 1916
- ⁶ Bredals beskrivelse 10.01.1719, SAT
- ⁷ Kraft til Lützow 25.12.1717 og 26.12.1717, KG1, RA
- ⁸ Stigmans merittliste 1721, trykt i Stille

- 1901, s. 64ff
- ⁹ Kraft til Lützow 25.12.1717 og 26.12.1717, KG1, RA
- ¹⁰ Kraft til Lützow 29.12.1717, KG1, RA
- ¹¹ Bredals beskrivelse 10.01.1719, SAT
- ¹² Se Hedin 1986, Kjellmark 2003
- ¹³ Tilsynelatende bare Petri 1919 og Øverland 1879
- ¹⁴ Kraft til Lützow 31.12.1717, KG1, RA
- ¹⁵ Kraft til Lützow 01.01.1718, KG1, RA
- ¹⁶ Krafts beretning, RA. Trykt i Faye 1867
- ¹⁷ Krafts beretning, RA
- ¹⁸ Krafts beretning, RA
- ¹⁹ Øverland 1879, s. 46f
- ²⁰ Kraft til Lützow 29.12.1717
- ²¹ Lewenhaupt 1920
- ²² Generalmönsterrullor, Åbo och Björneborgs läns kavalleriregemente 1712 og 1719; Nylands och Tavastehus läns kavalleriregemente 1712 og 1720, KRS
- ²³ Dahle 1894, s. 114f
- ²⁴ Stille 1901, s. 64
- ²⁵ Stille 1901, s. 64
- ²⁶ Kraft til Lützow 01.01.1718, KG1, RA
- ²⁷ Fogderegnskap for Solør, Odal og Østerdalen 1721, RA. Kilden er gjengitt i Aaen 1925, s. 168ff og Grandum 1998, s. 126ff
- ²⁸ Kraft til Lützow 31.12.1717
- ²⁹ Bredals beskrivelse 10.01.1719, SAT
- ³⁰ Hansson 2003, s. 159f
- ³¹ Petri 1919, s. 180
- ³² Krigskollegium Krigskollegii kansli, Krigskollegii brevböcker, SE/KrA/0001/E c/83
- ³³ Stigmans merittliste 1721, trykt i Stille 1901, s. 64
- ³⁴ Nergaard 1922